

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi magyar tudósok

z Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának 150. évfordulója valóban az egész magyar tudomány ünnepe miként ezt Egyed Ákos is megállapítja az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizenhat kiemelkedő személyiségét bemutató *Hivatás és tudomány* című reprezentatív jubileumi kötet előszavában.

Olyan erdélyi magyar tudósok tudományos értékű bemutatása ez a kötet, akik „nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes magyar tudományosság történetébe is beírták nevüket, és az Erdélyi Múzeum-Egyesületben meghatározó szerepet töltek be”. Erre azért voltak képesek, hogy számukra „a tudomány nem foglalkozást jelentett, hanem hivatást”.

Egyed Ákos eme megállapításainak az igazságát tanúsítja a kötet. A kiválasztott személyiségek mindegyike kiváló tudósa volt a maga szakterületének, emellett azonban idővel, energiával nem takarékoskodva vállalta az Erdélyi Múzeum-Egyesületben a legkülönfélébb közéleti feladatokat.

A kiemelkedő személyiségek pályarajza a magyar tudománytörténet időtálló értékeinek bemutatása és az Erdélyi Múzeum-Egyesület másfél évszázados történelmének is érzékletes rajza.

A tudománytörténet nemcsak kiemelkedő eredményekről ad számot, hanem minden esetben kivételes munkásságról, eltökéltségről, áldozatkészségről is. A tudósok – különösen a XIX. században – híres erdélyi kollégiumok diákjai voltak, egyetemi diplomát szereztek, majd szinte kivétel nélkül külföldön is eltöltöttek egy-két évet. Kiváló nemzetközi kapcsolatokra tettek szert. Világszínvonalon művelték tudományukat, de mélyen átélték azt a közösségi felelősséget, hogy az erdélyi magyarság megmaradásához és kibontakoztatásához a magyar nyelvű tudományosság és a magyar nyelvű közélet nélkülözhetetlen.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrehozásával Mikó Imre új irányt adott annak a gyakran megnyilatkozó és nagy történelmi múltra visszatekintő törekvésnek, hogy Erdélynek önálló tudományos intézménye legyen történelmének tudatosítása, önismeretének gazdagítása és nemzeti megmaradás-igényének erősítése érdekében. Mikó Imre olyan intézményt akart létrehozni, amely a magyar tudomány és művelődés központja, akadémiai és múzeumi feladatokat egyaránt ellát. Nehéz belső próbák, küzdelmek után eljutott addig az eltökélt „missziós feladatvállalásig”, hogy

Elhangzott Kolozsváron 2009. november 20-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásának 150 éves jubileuma alkalmából.

a tudomány és kultúra eszközeivel fölrázza és életakarattal, életbizodalommal erősítse az 1849 után letargiába süllyedt erdélyi magyarságot. „Erdély Széchenyije” ebben a törekvésében Széchenyi Istvánt tartotta példaképének. Az erdélyi magyarság létkérdésének tekintette a nemzeti önismeretet és a nemzeti önazonosság-tudatot, a nemzeti identitást. Ennek legfőbb eszközét a magyar nyelvben és a magyar kultúrában látta. Az anyanyelvet és a magyar irodalmat a fennmaradás, az identitás megtartása legfőbb eszközének tartotta. Mindent megtett azért, hogy az anyanyelv és a magyar irodalom értékei érvényre jussanak, megfelelő intézményeiről gondoskodjanak.

A megmaradás és az önazonosság fenntartásában a nemzetnek döntő jelentőséget tulajdonított. Az erdélyi magyarságot a magyar nemzet szerves részének tartotta, de azt is vallotta, hogy „az erdélyi értelmiségnek külön szerepe és feladata van, mi az idevaló szászokkal és oláhokkal közvetlen érintkezésből és egytestűségből foly”. A magyarsággal való nemzeti azonosságtudat és a különbözőség együtt alkotják az erdélyi magyar identitást, melyben a külön szerepeknek, feladatok vállalásának is mindig fontos hely jut.

Ez a külön szerep ösztönözte az erdélyi magyar tudományosság nagy személyiségeit arra, hogy éppen azokra az értékekre figyeljenek leginkább, amelyek máshol nem találhatóak vagy másképpen találhatóak meg. Ezért kitüntetett fontosságú az erdélyi történelem és az erdélyi magyar nyelv művelése és kutatása.

„Az identitás megőrzése, a másság elismerése és együttműködés közös ügyekben – ez volt Mikó erdélyiségének s nemzeti politikájának lényege” (Egyed Akos). Ez maradt minden időben az Erdélyi Múzeum-Egyesület más nagy egyéniségeinek a célja is.

Vannak persze olyan tudományok, amelyekben nem közvetlenül jelennek meg az erdélyi vonatkozások, hanem a tudomány egyetemes értékével erősítik, gazdagítják az erdélyi magyarságot. Az a munka is nemzeti érték, amelyik egy-egy magyar intézményt a kezdeti esetleges állapotból világszínvonalra segít. Nemzeti érték a nagy nemzetközi tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkező tudós professzor munkája is, aki személyi kapcsolataival pezsgő szellemi életet teremt maga körül. Apáthy István például Nápolyban végezte zoológiai kutatásait. Huszonhét évesen lett a kolozsvári egyetem professzora 1890-ben, s a mostoha körülmények között indított Állattani Intézetet a XX. század elejére az európai kutatóközpontok méltó partnerévé, társává fejlesztette. Rektori székfoglalójának fő gondolata az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik alaptörekvését mondta ki: „A mai egyetemeknek két föladatuk van. Az egyik a tudomány előbbre vitele új igazságok kiderítése útján: a másik a tudományok eredményeinek közlése tanítás útján.”

Brassai Sámuel az Erdélyi Múzeum-Egyesület első igazgatója, már 1857-től „előjegyzett” tagja volt az Egyesületnek. Annak megszervezésében is tevékenyen részt vett. A tudománynak szinte minden ágát magas szinten művelte. A tudományos ismereteinek a népének való továbbadását hazafias kötelességének tartotta. Nemzetét nevelő és felemelő munkája alapján nevezték őt Széchenyi és Wesselényi társának a tudomány terén.

Az erdélyi magyar tudományosság legjobb képviselői együtt haladnak a világ tudományosságával. Nagyon fontosnak tartják azt, hogy a világ tudományos eredményeit azonnal megismerjék és a tudományos kutatásban és az egyetemi oktatásban egyaránt hasznosítsák. Az einsteini relativitáselmélet vagy az egzisztencialista filozófia így válik azonnal ismertté az erdélyi magyar tudományban.

A mai visszatekintés gróf Mikó Imre után Kelemen Lajost tekinti az Erdélyi Múzeum-Egyesület másik meghatározó személyiségének. Az erdélyi múlt tárgyi és írásos emlékei feltárásának és megismertetésének, a történeti kutatómunkának a megszállottja volt, egyszemélyes intézményként dolgozott. Móricz Zsigmond barátja, akinek az *Erdély*hez is anyagokat szolgáltatott. Létrehozta az Erdélyi Múzeum-Egyesület legjelentősebb gyűjteményét, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát. Közben ugyanolyan szenvedéllyel intézte az erdélyi magyarság közügyeit.

Kristóf György még diákkorában lett tagja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, mindvégig az egyik leghűségesebb munkatársa és tisztségviselője maradt. Pozitivisták könyvismertetésekkel tűnt fel, majd 1909-ben hangot és módszert váltott, a szelemtörténet hatása alá került. Nagy visszhangot kiváltó tanulmányokban kutatta a különféle művészi világképek legfőbb értékeit. Petőfi világképében a szabadságot, a Madáchéban az értelmi és érzelmi élet egységét mutatta legfőbb értéknek. 1923-tól a román egyetem magyar tanszékének a professzora lett, a teljes magyar irodalomtörténet és nyelvészet előadója. A romániai magyar irodalom első összegzésére is ő tett kísérletet. A román–magyar irodalmi kapcsolatok kiépítője, ő írta az első román nyelvű magyar nyelv- és irodalomtörténetet. Jókairól románul is könyvet írt. Az erdélyi magyar műveltség nagy ösztönzője volt, az erdélyi értékeket is az egyetemes magyar műveltség mércéjével mérte.

Az alföldi születésű Szabó Károlyra székely tárgyú tanulmányai hívták fel Mikó Imre figyelmét. A székely nemzet történetét akarta vele megírtni. Ő azonban óriási gyűjtőmunka eredményeként bibliográfusként alkotott maradandót. Harmincévi kolozsvári könyvtárossága idején bontakozott ki különleges értékű bibliográfiai munkássága. Sok egyéb bibliográfiai alapmunka mellett elkészítette és kiadta a magyarországi nyomtatványok első ma is használható bibliográfiáját is.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vonzáskörébe tartozó sok-sok tudós munkáját kellene itt számba venni. Csak megemlíteni tudom, hogy az elméleti fizikus Farakas Gyulának a speciális relativitáselmélet megalkotásában is része volt. Rektori székfoglalójában „a »végső határkőig« tartó továbbtanulás életkövetelményét és a tudomány haladásának megfigyelését”, az új eredmények „kielégítő” értelmezését, az egyetemi oktatásba illesztését emelte ki... Mindezt maga példaszerűen megtette. Két évvel a speciális relativitáselmélet megjelenése után már ismertette azt hallgatóival.

Az irodalomtörténész György Lajos egyetemi hallgatóként nyert pályadíjat a magyar regényirodalom történetéről írt munkájával. Majd egy évtizeden keresztül főtítkárként és szerkesztőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930 körüli megújulásának szervezője. Márton Áronnal való mély barátságának egyik közérdekű eredménye pedig az *Erdélyi Iskola* (1933–1944) című tanügyi és népnevelési folyóirat. 1940 ősze-

től a kolozsvári egyetem professzora. *A magyar regény előzményei* (1941) című könyve négyszáz 1740 és 1840 közötti magyar nyelvű könyvet dolgozott föl. Munkaiban fontos szempontja mindig az európai eszmék befogadásának vizsgálata. 1945-től Márton Áron mellett a katolikus Egyházmegyei Tanács világi elnöke. Közben változatlanul végzi naponta kutatómunkáját, mert *nulla dies sine linea*. Egy nap se teljék el írás, azaz munka nélkül. Hamarosan változik azonban a történelmi helyzet. A magyar szellemi élet megújulásának nagy és merész terveit 1947-ben a magyarság létre tőrő hajsza semmisíti meg, melynek egyik célpontja György Lajos.

Kántor Lajos 1927-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkáráként közel másfél évtizeden keresztül szolgálta kitűzött céljait: a gyűjtemények gondozását, a rendszeres szakosztályi munkát, a vándorgyűlések hagyományának felelevenítését valamint a folyóirat- és könyvkiadás ügyét.

Koch Antalt a mindenkori magyar geológia egyik legjelentősebb alakjaként tartja számon az utókor. Huszonkilenc évesen lett professzor, de akkorra már járt Európa néhány élvonalbeli egyetemén, ahonnan kora legmodernebb ásvány- és kőzettani kutatás tapasztalatával tért haza.

Pósta Béla az érem- és régiségtár történetében nyitott róla elnevezett korszakot. Csíkszeredai Szabó József harmincéves korára európai tudásszintű orvosként vált közismertté.

Szabó T. Attila az erdélyi magyar tudomány egyik legnagyobb egyénisége, iskolateremtő tudós volt. Az ő nevéhez kapcsolódik a XX. századi erdélyi magyar tudományosság legjelentősebb műve, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, melyet ő indított el, s melynek kiadása most fejeződik be. 1990 után az újraindult Erdélyi Múzeum-Egyesület intézményesítette ennek a monumentális vállalkozásnak a szerkesztését és kiadását. Péntek János tanulmányából tudjuk, hogy a szótár másfél milliót meghaladó adatát, a szótár nyersanyagát levéltári bűvárkodásainak kezdetétől gyűjtötte Szabó T. Attila. Ennek a most elkészült hatalmas tudományos műnek a hatását jelzi, hogy a szakirodalom az első négy kötet alapján már 2000-ben több mint félszáz olyan nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti munkát vett számba, amelyeknek az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* volt a fő forrásuk. Szabó T. Attila 1940-ben, a kolozsvári magyar egyetem újraindulásakor különlegesen jó helyzetben volt, mert a sok Magyarországról érkező tanár között ő volt az a kiváló képzettségű erdélyi fiatal tudós, akit ki lehetett nevezni egyetemi tanárnak, s akinek a jelenléte a továbbiakra nézve is döntő jelentőségű volt. „Az ő professzori státusa nélkül nem alakulhatott volna ki sem a további nemzedékekre kiterjedő folytonosság, sem a névtani, nyelvföldrajzi, nyelvtörténeti, kontaktológiai kutatásoknak az a távlata, amely iskolává fogja majd össze az erdélyi nyelvészeket” – állapítja meg Péntek János. Szabó T. Attila jellegzetesen erdélyi magyar tudós volt. Maga vallott arról, hogy őt csak olyan kérdések foglalkoztatták, amelyek megoldása egyben szűkebb földrajzi-nyelvi környezetének népi-társadalmi múltjának és jelenének a felderítését is jelentették. Tudományos munkásságában a helyi érdekltség és az egyetemes távlat kapcsolódik össze. A történeti és az élő helynevek gyűjtése és vizsgálata éppúgy ezt tanúsítja, mint a nyelvhasználat kérdéseivel

való foglalkozás. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* éppúgy, mint a szintén általa kezdeményezett és megtervezett, de már mások által elkészített *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. Az általa kezdett kutatásokat ma már a róla elnevezett nyelvészeti kutatóintézet munkatársai viszik tovább.

Tavaszy Sándor a szolgálat jegyében élt. Az „egész életét meghatározó nemzet- és tudománypolitikai feladatok elvégzésének egyik legfontosabb színterét” látta az Erdélyi Múzeum-Egyesületben. Mai szóhasználatával konzervatívnak minősíthető gondolkodásában „a küldetés, a szolgálat, a szülőföld” fontossága mellett legalább ekkora súllyal voltak jelen „a hit, a család, az egyházi és nemzeti közösség értékei” (Tonk Márton). Az erdélyi magyar tudományosságnak az erdélyi feladatokat kell elvégeznie. A filozófiát is „a nemzeti művelődés, a nemzeti önismeret, az erdélyi magyar tudományosság egészének a szolgálatába” állította. A földrajzi, kulturális és történelmi meghatározottságok együttesen hozzák létre azt az erdélyiséget, amely az „Erdélyben élő összes népeket befolyásoló egyetemes megnyilatkozása az Életnek”. Szemléletére nagy hatással voltak Böhm Károly előadásai. Tavaszty Sándor „a kierkegaard-i és heideggeri egzisztenciafilozófia első magyar befogadójának egyike”, az irányzat első erdélyi közvetítője. Ma is példaértékű az a friss tájékoztató, amelyről az ő életműve tanúskodik. Heidegger és Jaspers munkáit megjelenésük után egy-két évvel hasznosítja. Karl Barthnak a dialektikus teológiáját is a teljes magyar nyelvterületen elsőként ismertette. A filozófiai igazságkeresés során szüntelenül az „egész”, az „egyetemes” megragadásának a vágya hajtotta”. Erdélyiség és egyetemesség összekapcsolására törekedett, így vált a XX. század első felében az erdélyi szellemi-kulturális élet egyik meghatározó személyiségévé.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő alakjai az európai tudományossággal szinkronban alkották meg az erdélyiség jegyeit is magukon viselő műveiket. Munkásságuk az európai szintű magyar tudományosság dokumentuma, ugyanakkor erdélyi magyar intézmények, így az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi magyar tudományegyetem történelmének is tükre.

Szembetűnik az is, hogy egy-egy tudós sokszor hosszú időn keresztül egy egész intézményt képviselt, egy-egy egyetemi tanár egyedül végezte egy egész tanszék vagy intézet munkáját. A tudomány mérlege a nagyszerű eredmények mellett azt is több esetben kénytelen jelezni, hogy egy-egy életmű értékesebb, mint amennyi abból a dokumentált eredmények alapján látszik. Olykor erdélyi sajátosságként érzékelik a kényszerű polihisztorkodást is. Péntek János jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy „a polihisztorkodás és az „egyszemélyes intézmény” elsősorban nem alkat és szándék kérdése, hanem a helyzet kényszerének következménye”. Az egyéni helyzetek pedig nagyon gyakran szorosan összekapcsolódnak az intézmények lehetőségével és sorsával.

Évszázadosnál hosszabb előkészületek és próbálkozások után 1859. november 23-án sikerült megnyitni az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Nevében azonban nem szerepelhetett a magyar jelző, céljai között pedig éppen a tudományosság nem kaphatott említést. Mikó Imre és társai azonban tudták és minden lehetséges alkalmat megragadva tudatosították, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejötte

a magyar tudományosság olyan megerősítése, amelyik az erdélyi magyarság azonosságtudatának igen nagy értéke. Létrehozása az erdélyi magyarság életakarátának és megmaradási szándékának a megnyilatkozása. Könyvtárával és gyűjteményeivel a kolozsvári egyetem létrehozását és működését is alapvetően segítette. Az 1867-es kiegyezés azonban azt is jelentette, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesülése a fejlődésnek új lehetőségeit nyitotta meg. Nagy esemény volt 1872-ben a kolozsvári egyetem létrehozása. Ez azonban a szellemi erőknek nemcsak a megsokszorozását jelentette, hanem a megosztását is. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület „kezdeti lendületes működése a kiegyezést követő viszonylagos szabadság éveiben sokat veszített hatékonyságából, tevékenysége csaknem holtpontra jutott. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a századfordulóra újra megerősödött. 1919. május 12-én azonban a román állam birtokába vette a kolozsvári tudományegyetemet, és román tannyelvű egyetemet létesített annak épületeiben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos gyűjteményei is a román állam hatalmába kerültek. A betiltott kolozsvári magyar egyetem Szegedre menekült. A román uralom lehetetlenné tette a magyar művelődés intézményeinek a működését. 1920 nyarán megpróbáltak a magyar egyházak segítségével egy „felekezeti közti magyar egyetemet” létesíteni, de nem kaptak rá állami jóváhagyást. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület is válságos helyzetbe jutott, igazában csak 1930 körül újult meg. Akkor újrászerveződtek a szakosztályok, rendszeressé váltak a tudományos előadások. 1930-tól újraindult folyóirata is, az *Erdélyi Múzeum*. Évente rendeztek vándorgyűléseket, melyek anyagából köteteket adtak ki. Folytatták az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatát is. Ez György Lajos főtitkári és Kántor Lajos titkári működésének az időszaka. 1940-ben visszatér a kolozsvári egyetem, György Lajos annak lesz professzora, majd 1944 végén ő az Erdélyi Múzeum-Egyesület működése újraindításának az első kezdeményezője. 1946 a reménykedés és nekilendülés esztendeje volt az erdélyi magyar szellemi életben. 1947-ben azonban már elkezdődtek ellene a támadások. 1950-ben pedig betiltották Csak negyven évvel később, 1990-ben kezdhette meg újra működését.

Most, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításának 150. évfordulóján az tölthet el bennünket tiszta örömmel, hogy a nehéz körülmények ellenére az utóbbi két évtizedben úgy kiteljesedett az erdélyi magyar tudományosság sok-sok alkotójának a pályája, hogy az egyetemes magyar tudomány mértéke szerint a ma élő, sőt ma itt jelenlevő tudósok munkásságáról az elődökhöz méltó számadást készíthetünk.